

E. CSORBA CSILLA

„A rejtelmes Adél asszony” két fotó tükrében

Eredet

A Litera című online folyóirat 2011. október 8-i számában Tarján Tamás irodalomtörténész saját tulajdonából közölte az alábbi fotókat, megírva a hozzákerülés, a provenienciát történetét. Dr. Nagy Mihálynétól kapta – hogy őhöz pontosan hogy kerültek, nem tudni – az Ady kritikai kiadás szerkesztése során. A cikkből nem derül ki, csak sejteni lehet, hogy Nagy Mihályné azonos Ady barátja, dr. Nagy Mihály nagyváradi újságíró, ügyvéd második feleségével, akitől a Petőfi Irodalmi Múzeum az 1960-as évek elején közlésre megkapta a költő és a holnaposok köréhez tartozó, Adynál hét évvel fiatalabb hírlapíró levelezését is.¹ Az első világháború és Nagy Mihály fővárosba költözése során is megőrzött levelek mindössze másfél év (1908-1909) történéseire utalnak. Nagy ez időben (1909. szeptember) kötött első ízben házasságot, amely alkalomra feltétlenül várta barátját, Adyt, aki akkor betegsége miatt nem tudott jelen lenni a „boldogságos életeseeményen”. Nagy Mihály egész élete során Ady barátsága hatása alatt élt, emlékeit írásba is foglalta. Feltehetően e barátság kiterjedt Ady rokonságára, a hozzá közelállókra, így a Nagyváradon gyakran tartózkodó Brüll Adélra is. A Lédával való szoros kapcsolat feltehetően Ady halála után is tartott, sőt a 42 éves korában, 1926-ban elhunyt Nagy Mihály második felesége is érintkezésbe maradhatott az akkor már elsősorban csak Diósi Ödönné néven emlegetett asszonnyal. Az itt közölt fényképek nem a nyilvánosságnak szólnak, de még nem is a szokásos családi, baráti albumba illők, intimek a maguk nemében.

Kamera előtt

Mindkét fotó Diósi Ödönné Brüll Adélt (1872-1934) ábrázolja, Ady múzsáját, akinek vonásai nem ismeretlenek az Ady biográfiáját kutatók vagy a fotótörténet szép portréit keresők körében. Írott és fényírott portré egyaránt szépszámmal maradt róla, annak ellenére, hogy Ady életében éppúgy, mint halála után elzárkózott a pletykákra, intimitásokra éhes újságírók elől.² Közgyűjteményeinkben több érdekes fénykép őrzi arcát: azok, amelyek leánykorában Fekete Sándor híres nagyváradi fényképész műtermében készültek, ilyen a Párizsból való eljegyzési fotója Diósi Ödönné és a Bois de Boulogne-ban rögzített lovas-portréja, ilyenek a berlini, merani, római, chimsee-i utakról készült felvételek, nem kevésbé pedig az időskor nyomait hordó, Léda társadalmi-szociális háttérét jól mutató amatőr fotók, amelyek az 1920-as években, gödöllői házában örökítették meg. Családi háttere fiatal korában és házassága

¹ Scheiber Sándor–Zsoldos Jenő: Ady Endre levelei Nagy Mihályhoz. A PIM Évkönyve 1960-61, Bp., 1961. 107-118.

² A vélemények ütköztetését, összefoglalását nyújtja Kovalovszky Miklós: Léda: legenda és valóság című könyve (Magvető, Bp., 1980.)

után is lehetővé tette, hogy jó, ismert fényképészekkel vetesse le magát. Mindezt nemcsak itthon, hanem külföldi tartózkodásai során is megengedhette magának: a párizsi Reutlinger Stúdió vagy John Delton, a Bois de Boulogne privilégiumot élvező, kifejezetten lovas képekre specializálódó fényképésze vagy egy ferrotypiót készítő gyorsfényképész a párizsi Bois-ban nem szokványos mutatvány lehetett az idő tájt. Brüll Adél „arcát” éppúgy, mint keresztnéve megfordításából alkotott mitológiai eredetű nevét, a Lédát, Adynak köszönhetjük. Az ő 1903-tól 1912-ig tartó szerelme, rajongása, majd veszekedésekkel teli eltávolodása versein keresztül „köztudottá vált”, általuk Adél is közel került a költő vereseit rajongva szeretőkhez. E közelség nem jelentett feltétlen elfogadást, féltékeny, megvető, értetlen, irigy női szemek kísérték nagyváradi, pesti megjelenését. Nem volt mindegy, hogy milyen kép kerül róla forgalomba, esetleg a fényképész kirakatába. A Léda-imázs – a költői múzsa képének megalkotásához a fotográfus Székely Aladár éppúgy hozzájárult, mint tette azt Ady esetében. Megalkotja a két szerelmes ember egymás szemébe néző, titokban készített (a negatívot el kellett törnie Székelynek) kettősportróját, amely később ugyanúgy bekerült a vizuális köztudatba, mint Ady számos „arca” is. Székely megérezte a pillanatban rejlő felelősséget: az ő szemén, látásán, beleérző képességén múlik Ady Asszonya akkori és későbbi elfogadásának, csodálatának mértéke is. Több önálló arckép is fennmaradt róla Székely műterméből. Kevés olyan visszafogottan elegáns, ízlésével, öltözetének párizsias eleganciájával, finomságával kérkedő, érzéki, szép női portrét ismerünk ebből az időből, mint Székely Aladár több, profilból ábrázolt Léda-arcképe, amelyek leginkább a festészetből ismert, szecessziós hatású előképeket villantanak meg előttünk, így pl. Rippl-Rónai redukált színvilágú, vibráló, kontúrtales pasztellképeit. Lédáról ezek – az Ady ikonikus könyöklős arcképével egy időben készült fotók – az asszonyi varázsával hódító, öltözetével, hatalmas kalapjaival, kivágott, a mellrészt sejtető ruhájával, gyöngysorával a tökéletes érzékeny és érzéki nőt mutató felvételek meggyőzőek lehetnek az őt vizslató pillantások számára. A rejtelmes Léda asszony – mondhatnánk Ady szavaival, akiben a költő talán nem is vélt vagy valós szépségét becsülte legjobban: *Nagyon nemes, nagyon okos, nagyon jó és nagyon szerencsétlen asszony. Én mit becsülök benne a legtöbbre? Valószínűleg (kicsit szégyellem), hogy ő mindig és nagyon törődik velem. Kivételes jó s rettenetesen igazgaltalan tud lenni hozzám. Rossz soha* – írta Bíró Lajosnak. E hely nem ad teret ahhoz, hogy Léda és a fényképek viszonyát a maga teljességében mutassuk be, de nem hagyhatjuk említés nélkül azt a kb. 1908 táján készült amatőr fotósorozatot, amely arra enged következtetni, hogy Léda vagy/és testvére, Brüll Berta maguk is ismerték a fotókészítés varázsát, s az erotikus, lenge öltözetű, sejtelmes képek készítése, a Léda budoárjába való titkos betekintés gesztusa, megmutatása a csábítás, megtartás eszköze lehetett a költő iránt lelkesedő fiatal nők számára.³

Álom a strandon

Amikor már „Minden egész eltörött... Minden szerelem darabokban.”, a nagy szakítás, 1912 májusa után Léda személye újra a ritkán emlegetett jómódú polgárasszonyok sorába kerül. Párizsban élt férjével, majd a háború kitörésekor nagy gyorsasággal Pestre költöztek. A háborút követően a meggazdagodott Diósi Ödönt sikeres üzleti ügyei Berlinhez kötik, itt élnek

³ A képeket közölte Péter I. Zoltán: Ady és Léda. Egy szerelem története. Noran Könyvek Kft. Bp., 2006.

huzamosan, innen utazik Adél idegei, alakja karbantartására tavakhoz, szanatóriumokba, tengerpartra.

A szakítás idején éppen negyven éves asszony külső alakjáról egy 1911-ben kelt levélből szerezhetünk bizonyosságot: „Mai mérés 78 kiló 80 ruhástól, ugye elég szép eredmény, és el akarom érni a 70 kilót ruhástul. Meg nem fogsz ismerni, ha kijössz, oly sovány leszek, pedig sajnos nem tornászok semmit, csak massage-t veszek minden reggel hétkor, és az evésben nagyon betartom a diétát. Minden héten megmérem magam, és örülök az eddigi fényes eredménynek”. A telt alakhoz mély hang, dús hajkorona járult, nagy szemek, erőteljes szájjal, szemből kissé szélesnek tűnő arc, amelyet erőteljes sminkkel igyekezett karbantartani.

Ady halálának bekövetkeztét állítólag megérezte, annak bizonyossága hírére elvesztette az eszméletét. Ez három nappal a költő halála után, 1919. január 30-án történt, a fotón látható strand-jelenetet pedig nem sokkal később, 1919. szeptember 9-én rögzítette egy ismeretlen a Balti (Keleti)-tenger partján. A helyszín a Lübecktől 15-km-re fekvő Timmendorfer-Strand nevű nyaralóhely, amely már az 1910-es évek végén is kényelmes villáiról, vendégházairól, kiépített partjáról volt nevezetes. Ki készíthette a képet? Nem zárható ki, hogy Léda testvére, Berta, akivel korábban is együtt jártak nyaralni, pihenni. Az elemzendő fotó előtt vagy után rövid idővel készülhetett az a felvétel, amely a Petőfi Irodalmi Múzeumban található, a hátoldalán a helyszín és a dátum megnevezésével. E képeslap formátumú fotón (Ltsz. 2078) Léda a tengerben áll, mosolyogva a fotós felé fordul, körülötte csak a víz látszik

A képen minden mozdulatlan. A nap őszi esen süthet, hiszen Lédán fekete harisnya és cipő is van, fején valamilyen sapka, alszik, egyedül van. Alakját a fekete színű ruházat összefogja, szinte modernnek hat az átlós kompozíció. Ha nem ismernénk a korabeli fürdőruha divatját, azt is mondhatnánk: gyászol. Fekszik az ásóval elegyengetett homokban, alatta rendezetlenül összegyűrt takaró, összegyűrt újságlapok, letett könyv. Nem a részletekre figyeltek a fotózásnál, hiszen ő maga álomba merült. Léda kezéből kiesik az éppen olvasott könyv, Her-

mann Essig *Taifun* című regénye. Nem egy lektúr, könnyed női nyári regény, hanem egy Lipsceben frissen, 1919-ben megjelent, a berlini társasági életben sok vitát kavarázó mű az olvasmánya. Szerzője, Hermann Essig negyvenévesen, 1918-ban a hadszíntéren szerzett tüdőgyulladásban meghalt, könyvét posztumusz adták ki. Paul Cassirer kiadójával s a PAN folyóirattal kapcsolatban álló Essiget Frank Wedekindhez, Gerhard Hauptmannhoz hasonlították, írásai, drámái nyomán elsősorban az expresszionista irányzat képviselőjének tartották. Tizenhat színpadi műve közül életében többet bemutattak, írásaiért két ízben Kleist-díjjal tüntették ki. A *Taifunt* az ún. kulcs-regények sorába számíthatjuk, a regény szereplői a kor beazonosítható alakjai, írók, művészek, Alfred Döblin, Franc Marc, Marc Chagall stb. Erőteljes szatirikus hang, maró ironia, pszichologizáló hajlam, a magát megjáró tehetséges polgárság kritikája jellemezte a legnagyobb sikert elért regényét, a *Taifunt*. Essig művének főszereplője Ossi Ganswind néven a német és nemzetközi avantgárd híres kiadója, galériatulajdonosa, szerzője, a magyar avantgárd művészet mecénása, Herwarth Walden, s a hozzá kötődő híres *Der Sturm* című folyóirat körüli kör tagjai, továbbá a művészek vonzáskörében élő gyűjtők, befogadók. Waldenben az ösztönös felismerő képességét, ráérzéseit, pontos találatait csodálták, a regényben éppen ezek, az expresszionista szertartáshoz kötődő gesztusok válnak karikírozottá, már-már nevetségessé.⁴ Hermann Essig 1913-ban került kapcsolatba Waldennel, aki munkái kiadását vállalta, kapcsolatuk azonban rövid időn belül elhidegült, s ebből a kiszolgáltatott, kihasznált helyzetből született a *Taifun*, többek szerint a korszak legjobb szatirikus műve.

Miért olvasta Léda a *Der Taifunt*? Ez ideig nem sikerült adatot találni arra, hogy Adyval való kapcsolata idején komolyan vagy csak érintőlegesen szóba kerülhetett-e kettőjük között Walden neve? A *Der Ruf*, a *Pan*, a *Jung Ungarn* Berlinben hozta Ady verseit az 1910-12 közötti években. Az Adyhoz szorosabban kötődő, Berlinben magyar irodalmat közvetítő körök és személyek inkább a Cassirer Verlag köréhez tartoztak, amely Herwarth Walden törekvéséhez hasonlóan foglalkozott modern lapalapítással, nemzetközi művészetközvetítéssel, kiállítások rendezéssel stb.⁵ Cassirerek együttműködésével kíván Hatvany Lajos egy magyar írói társaságot megjelentetni, s nekik köszönhetjük a magyar művészek munkáiból a berlini Secessionba megrendezett nagyszabású kiállítást is. A Cassirer Verlag révén 1910 végén újrainduló *Pan* folyóirat december 16-i számában éppen egy Léda-vers, a *Mert engem szeretsz* jelent meg. Mindezekről Adynak, a levelezése tanúsága szerint, tudomása volt, és ha Hatvany, Vészi s a többek unszólása ellenére nem is ment Berlinbe, tudott az ott folyó s a Cassirer Verlag általi példamutató művészetközvetítő munkáról. A *Der Sturm*, amely kultúrát és művészetet közvetítő lapként hirdette magát először, sok író, irodalmárt tartott munkatársai körében, expresszionista stílusa mégis idegennek tűnhetett Ady biblikus, szimbolikus nyelvezete előtt.

Az első világháború éveiben meggazdagodott férje oldalán 1923-ig Berlinben élő Léda számára ismerős lehetett a közeg, a szereplők, a mondán élet, a művészeti sokféleség s a benne élők világa. 1919-ben Berlinben is naprakész volt, mondhatnánk. (A regényről fontos kritika csak 1920-ban jelent meg a *Frankfurter Zeitungban*.) Az amatőrkép akarva-akaratlanul – hozzátesz ahhoz a képhez, amelyet Brüll Adél kortársai róla az utókornak hagytak. E fo-

⁴ *Passuth Krisztina*: Tranzit. Tanulmányok a kelet-közép-európai avantgárd művészet témaköréből, 1996. 112-113.

⁵ *Széchenyi Ágnes*: Jung Ungarn, 1911. Liberális réalpolitika és irodalmi modernség: a Nyugat német változata Berlinben. <http://www.balassikiado.hu/BB/NET/Studiolum/Szechenyi.pdf>

tó alapján levonható következtetés olvasottságáról, tájékozottságáról, több nyelv kiváló ismeretében szerzett informáltságáról a kortársak emlékezéseiben is visszaköszön. Ha csak ezt tudta (volna) Adynak a Párizsban töltött évek során segítségül adni, az sem lett volna kevés. Ízlése, érzékisége, magas igényei, a világ dolgaiban való jártassága, féktelen szenvedélye csak ezen felül álló plusz volt, ami miatt Ady az alábbi sorokat írhatta: *„S a legrettenetesebb az, hogy ma kevésbé tudom Magát kitörölni az életemből, lelkemből, mint hat év alatt bármikor...”*

Kutyája leszek

A másik fotón egy telt, idős nő látszik talpig felöltözve, kosztüm, kalap, kesztyű, táska, zárt cipő s mellette szorosan egy szép tartású kutya. Az amatőrképi információt kinézetére vonatkozó ironikus sorok kísérik Léda kezeírásával: *Kérnének szépen egy kis könyöradományt a szegény vak koldusnak.* Milyen segítségre várhatott a szegénynek éppen nem mondható „koldus”? 1923-ban Gödöllőn a Grassalkovich-kastély közelében 23 millió koronás házat vásárolnak, amely hamarosan Diósi Ödönné tulajdonába kerül.⁶ A kétszintes, eklektikus stílusú, nagypolgári villához hatalmas park tartozott, amelyet önálló kertész gondozott. Léda ízléséről a ház berendezésén túl a kert nagyvonalú felöltöztetése, felvirágoztatása vallott. (A Petőfi Irodalmi Múzeumban található fotóalbumban amatőrképek mesélnek a Diósi-Brüll ház mindennapjairól (Ltsz.. 11189-11190). Léda visszavonultan élt, korábbi életének szereplőitől kissé eltávolodott, Adyról ritkán beszélt. Az emberek helyett inkább a kutyák voltak a társai, néha állítólag kilenc német juhászkutyát tartott, hálószobájuk előtt minden éjszaka más kutya őrködött.⁷ A gye-

⁶ G. Merva Mária: Írók és műzsák Gödöllőn. Gödöllői Városi Múzeum, 2007. 188-199.

⁷ Kovalovszky Miklós: Emlékezések Ady Endréről. III. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987. 226.

rektelen házaspár esetében a különös állatszeretet nem lenne a maga nemében kivételes. Meghökkenítő viszont, hogy Léda 1927-ben kedvenc kutyájával mint vele egyenrangú személlyel fotóztatja le a magát az Ady kultuszt a maga eszközeivel élete végéig éltető fotográfussal, Székely Aladárral, aki első szerelmes képüket is készítette (Petőfi Irodalmi Múzeum. Ltsz.2017). A nagy testű kutya ül, szőre ében feketén csillog, okosan néz, feje egy magasságban van Lédáéval, aki prémes felöltőt, fehér selyem blúzt, gyöngysort visel, elegáns. A felirat (dedikálás) szerint a kutya nemesi nevet visel.

Ady és Léda levelezéséből tudjuk, hogy szerelmi játék gyanánt vagy néha elkeseredésben saját helyzetét jellemezve a költő szívesen illette magát a múzsája „kutyája” címmel. *„Nem leszek terhére, igazán csak kutyája leszek. De láthassam még egyszer magát.”*, *„Én asszonyom, be jó, Amit kívánsz tőlem, azt teszem. Kétségbeesetten miattad s miattam őrvöngve csókol össze most így gondolatban a te kutyád”*, *„Amivé formálsz, az leszek. Amit kívánsz tőlem, azt teszem. Kétségbeesetten miattad s miattam őrvöngve csókol össze most így gondolatban a te kutyád. Szeress és ne hagyj el”*.⁸

Léda „kutyás” képei az 1920-as évek végén abban az időben készülnek, amikor kezd megnyílni emlékeivel Révész Béla előtt, aki azokat később könyvekbe foglalja.⁹ Ezekből az összetett adalékokból csak a fotó nyújtotta érdekességeket kívántam érzékeltetni egy asszony, Léda életében „élő, meghalhatatlan” emlékről, amelyhez Elek Artúr véleménye szerint *„Senkinek sem lenne köze... ha nem belőle hajtott volna ki Ady költészetének legértékesebb része.”*

⁸ Az idézetek Kovalovszky Miklós szerkesztésében megjelent Ady Endre: *Életem nyitott könyve* című kötetből származnak, Gondolat, Bp., 1977, 281, 293.

⁹ Révész Béla: *Ady és Léda*. Dante, Bp., 1934.